

ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ЎРГАТИШДА МАҚОЛЛАРДАН Фойдаланиш

Сурайё САЛИЕВА

Инглиз тили назарий фанлари кафедраси мудири
Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети
salievasureyyo@mail.ru

Аннотация

Мақолада хорижий тилларни ўргатиш жараёнида халқ мақолларидан фойдаланишга эътибор қаратилган ва бунинг афзал томонлари ҳақида баҳс юритилган. Муаллиф мақолларнинг инсон ҳаётида туган ўрни ва ҳар бир халққа мансуб мақоллардан инглиз тили дарсларида фойдаланишнинг айрим методлари масаласини муҳокама қилади. Шунингдек, мақолада паремиологик минимум тушунчаси ҳақида ҳам сўз боради.

Аннотация

В статье обсуждаются некоторые особенности и преимущество использования пословиц в процессе преподавания иностранного языка. Автор статьи рассуждает о роли пословиц в жизни человека и некоторые методы использования пословиц на уроках иностранного языка. В статье также обсуждается понятие паремиологический минимум.

Abstract

The article discusses the features of using proverbs in the process of teaching foreign languages and their pre-eminence in this process. The author of the article discusses the role of proverbs in people's lives and methods of teaching proverbs which are peculiar to a specific nation. The notion of paremiological minimum is also discussed in the article.

Калит сўзлар: мақоллар, паремиология, паремиолог, эквивалент, фольклор/халқ оғзаки ижоди, миллий-маданий хусусиятлар, паремиологик минимум.

Ключевые слова: пословицы, паремиология, паремиолог, эквивалент, фольклор/устное народное творчество, национально-культурные особенности, паремиологический минимум.

Keywords: proverbs, paremiology, paremiologist, equivalent, folklore/ oral folk arts, national-cultural features, paremiological minimum.

Мақоллар – тил ва маданиятнинг бир бўлаги. Инсонни эзгуликка чорлаш, ҳаёт ҳақиқатини англатишда ҳамма замонларда мақоллардан кенг фойдаланилган. Шунингдек, улардан фарзанд тарбиясида ҳам фойдаланиб келинади, чунки мақолларда биз одоб нормалари ҳамда миллатга хос бўлган маданият белгиларини кўришимиз мумкин. Мақолларга бўлган

қизиқишнинг сабабларини изларканмиз, тилшуносларнинг турфа фикрларига дуч келамиз. Улардан бирида мақоллар миллат маданиятининг инъикоси сифатида талқин этилса(1, 47), бошқасида миллатнинг ўз ҳаётий тажрибасидан келиб чиқиб пайдо бўлганлиги таъкидланади.

Америкалик машхур паремиолог Волфганг Мейдернинг таъкидлашича, тил ўргатишда қадимдан мақоллардан фойдаланиб келинган ва бу анъана давом эттирилиши лозим, чунки мақоллар билим беришнинг асосий дидактик воситаларидан биридир(2, 17). Олимнинг фикрича, мақоллар бир тилда гаплашувчи кишиларнинг барчасига хос бўлганлиги сабабли, инсон табиати ва умуман, дунё ҳақидаги умумий билимларни беришнинг самарали воситасидир(2, 20). Хорижий тилларни ўқитишда эса улар ўзига хос маданий ва методик вазифани бажаради. Жумладан, инглиз тилини ўргатишда ҳам мақоллар ўқувчиларнинг сўзлашув қобилиятига самарали таъсир кўрсатади.

Ҳар қандай тилдаги исталган мақолнинг ўзга тилдаги эквивалентини топиш учун унинг келиб чиқиш тарихига эътибор бериш зарур. Агарда мақолларга бўлган қизиқиш Шумерлар ёзуви ёки Аристотелнинг фалсафий ишлари давридан буён мавжудлигини ҳисобга олсак, бу масаланинг қанчалик муҳим ва тарихий эканлигини англаймиз.

Мақолларнинг ўрганилиш тарихида биз иккита аспектни кузатишимиз мумкин: мақолларни йиғиш (паремиография) ва мақолларни тадқиқ этиш (паремиология). Табиийки, мазкур икки аспектни худди танганинг икки томонига ўхшатиш мумкин, шу боис мақолларга бағишланган ҳар қандай изланишда ҳар икки жиҳатнинг мавжудлиги муҳим ҳисобланади.

Агар биз кўплаб паремиологларнинг мақоллар тил ва шу тилда сўзлашувчиларнинг маданиятини ўргатишга самара бериши ҳақидаги фикрларига қўшилсак, у ҳолда ўзимиз ҳам улардан таълим бериш жараёнида кенг фойдаланишимиз лозим. Бироқ айрим паремиологларнинг фикрича, мақоллар тил ўргатишда муҳим ўрин тутмайди, чунки улар тез урфдан қолиши ва ҳаттоки, муомаладан чиқиб кетиши мумкин. Мазкур мақолада биз, асосан, инглиз маданиятига хос бўлган мақоллар, уларнинг қисқача таҳлили ва инглиз тилини ўқитишда тутган ўрни ҳақида фикр юритамиз.

Мақол – фольклор жанри ва у кишилар ўртасидаги мулоқот жараёнида ўзига хос ўрин тутиб келган. Мақоллар, одатда, содда, раво ва тушунилиши осон бўлганлиги боис қадрланиб келинган. Шунга қарамай, мақолларга берилган, уларнинг барча хусусиятларини қамраб олган махсус таъриф яратилмаган. Кўпчиликнинг фикрича, мақолга қуйидагича таъриф

бериш мумкин: “Мақоллар қисқа ва барчага тушунарли гаплар бўлиб, уларда миллатга хос донишмандлик, одоб-ахлоқ нормалари ва бошқа ижобий хислатларга чорлов мавжуд бўлиб, улар бир авлоддан иккинчисига ўтиб келади”. Айрим мақолларнинг жуда қадимий асослари борлигини ҳисобга олсак, бу фикрга қўшилиш мумкин. Мақоллар вақт ўтиши ва миллат маданиятидаги ўзгаришлар натижасида муайян ўзгаришларга дуч келади. Масалан, XVIII аср охиридаги “*Let the coffler stick to his last*” мақолидан ҳозирги кунда фойдаланилмайди, чунки ‘*coffler*’ (яъни *этикдўз*) касби ҳозирда инглиз муомалада маданиятида деярли учрамайди.

Мақолларнинг ўзига хос турғун формаси мавжуд, шу сабабли уларни эслаб қолиш жуда осон. Шунингдек, уларни биз ҳам оғзаки, ҳам ёзма нутқда бирдек ишлатилишини кузатишимиз мумкин. Биз уларни нутқни бойитишда, умумий фикрни лўнда тушунтиришда, бошқа кишиларга таъсир ўтказишда, жамиятдаги баъзи носоғлом ҳолатларга ўз муносабатимизни билдиришда фойдаланамиз.

Ҳозирги замон паремиологиясида “паремиологик минимум” атамаси мавжуд бўлиб, унинг таркиби тилда энг кўп ишлатилувчи ва барчага маълум мақоллардан ташкил топади (2, 29).

Бундай рўйхатлар луғатларда ёки махсус китобларда бериб борилиши мумкин. Шундай бўлса-да, бундай рўйхатларда мақолларнинг аниқ бир миқдорини кескин белгилаш нотўғри бўлади, чунки муайян тилдаги мақоллар бир жойдан бошқа жойга кўчганда ўзгариши мумкин. Волфганг Мейдер ўз тадқиқотларида инглиз ва Америка маданиятига хос мақолларнинг паремиологик минимумини келтириб, унга 75та мақолни киритади. Унинг фикрича, берилган рўйхатдаги барча мақоллар умуммиллий ва барчага танишдир.

Мақолларни таълим жараёнига жалб этишдан олдин ўқитувчи улар ҳақидаги барча маълумотларни, жумладан, уларнинг келиб чиқиш тарихи, она тилидаги эквивалентларини мукамал даражада билиши лозим. Инглиз тилидаги мақоллар шу тилни ўрганишни бошлаганлар учун инглиз маданияти билан танишиш имкониятини беради ва улардан шу тилда мулоқот қилиш кўникмасини ривожлантириш мақсадида фойдаланишимиз мумкин. Мисол учун, ўқитувчи дарс жараёнида “*To bring coal to Newcastle*” мақолини доскага ёзиб, ўқувчилардан мақолдаги ҳолатга изоҳ беришини сўраши мумкин. Саволга жавоб бериш жараёнида ўқувчи нафақат мулоқот қилади, балки инглиз тарихи ҳақида билганларини ҳам айтиб беради. Бу ерда мисол учун, “нимага айнан Ньюкасл шаҳри берилган, нега бу шаҳарга кўмир олиб келинишига истехзо билан муносабат билдирилмоқда” каби

саволларни бериш мумкин. Шу билан бирга, ўқувчилар мазкур мақолнинг ўз она тилларидаги эквивалентини ҳам топиб айтишлари лозим бўлади.

Тил ўқитишда мақоллардан фойдаланишнинг куйидаги асосий мақсадларини келтиришимиз мумкин: 1) кириш; 2) грамматик хусусиятлар; 3) тавсифлаш; 4) муйян гуруҳларга бўлиш; 5) матнни муҳокама қилиш каби.

Кириш қисмида ўқитувчи дарс мавзусига тўғри келувчи мақолларни ўқувчиларига таништиради. Масалан, хушёрликка чорловчи “*All that glitters is not gold*”, “*Chrome never pays*” каби мақоллар олиниши мумкин. Грамматикани ўргатишда эса биз мақолларнинг грамматик хусусиятларига эътибор қаратиб, унинг ёрдамида керакли грамматик маълумотларни тақдим этишимиз керак бўлади. Масалан, “*lay*” ва “*lie*” феълларини фарқлаш учун “*You shouldn’t kill the goose that (lays/lies) the golden egg*” мақолини тақдим этиб, ўқувчилардан тўғри феълни танлаш, уни изоҳлаш ёки нега “*golden egg*” сўзидан олдин “*the*” аниқ артикли ишлатилганлиги ҳақида сўрашимиз мумкин. Тавсифланиш қисмида эса ўқитувчи берилган мақолларга изоҳ беради ва ўқувчилардан фикр билдиришини сўрайди. Кейинчалик муайян мақолларни тақдим этиб, ўқувчилардан уларни гуруҳларга ажратишни сўраш мумкин. Жараён сўнгида эса умумий муҳокама ўтказилиши тавсия этилади.

Баъзи ўқитувчилар мақолларда эски тил нормалари мавжудлиги боис уларнинг тил ўқитишда камроқ самара беради, деган фикрда. Агар юқорида келтирилган “паремиологик минимум” таркибидаги мақоллардан фойдаланилса, яхши натижага эришиш мумкин.

Мақоллардан, шунингдек, таржима дарсларида ҳам фойдаланиш мумкин, чунки уларни ўз она тилидаги эквивалентларини қидириш асносида ўқувчи кўпроқ маълумотга эга бўлади. Икки тилда берилган мақоллардаги турли хил стилистик услублар, қочиримлар, сўз ўйинлари мавжудлигини ҳисобга олиб, стилистика дарсларида ҳам мақоллардан фойдаланиш мумкин.

Мақолларни нафақат тил, балки маданиятнинг ҳам бир бўлаги. Қадимдан мақоллар тилни тарқатишда, оқиллик, донолик, эҳтиёткорлик ва бошқа ҳаёт ҳақиқатлари ҳақида ўзига хос маълумотлар беришда кенг қўлланилиб келиниши кузатилади. Болаларга тарбия бериш жараёнида, жамиятда ўзини тутиш қоидаларини тушунтиришда ва бошқа шу каби ҳолатларда ҳам мақоллар ишлатилади. Шунингдек, баъзан муайян вазият ёки ҳолатга таъриф беришда, уни батафсилроқ ва тингловчига тушунарлироқ қилиб етказишда ҳам мақоллардан кенг фойдаланилади. Масалан, бирор кишининг бир қарорга келишидан олдин бошқалар билан

маслаҳатлашиб иш қилиши яхшироқ эканлигини уқтириш учун соатлаб гапиришимиз ёки соддагина қилиб “*иккита калла биттасидан яхшироқ*” деб уқтиришимиз ҳам мумкин.

Хулоса сифатида қуйидагиларни айтиш мумкин: 1) ҳозирда хорижий тилни ўқитиш жараёнида мақоллардан фойдаланиш даражаси унчалик юқори эмас; 2) мақоллардан, одатда, дарс жараёнида муаян вазият ёки ҳолатга муносабат билдиришда фойдаланилади, бироқ бунда уларга деярли тариф берилмайди; 3) мақоллар ҳақида гарчи кўпчилик хорижий тил ўқитувчилари ижобий фикр билдирсалар-да, уларга хорижий тилни ўқитишнинг дидактик воситаси сифатида қарашмайди; 4) хорижий тилга ўқитиш мақсадида мақоллардан фойдаланилганда, нафақат бирор-бир китобда учраган мақоллар муҳокамаси, балки газета ва журналлар, телевидение ва радиода берилган, шунингдек, кино- ва видео материаллардан ҳам фойдаланиш мақсадга мувофиқдир; 5) мақоллардан таълим жараёнида фойдаланилганда, асосий эътибор мақолларнинг келиб чиқиш тарихи, мазмуни, эквивалентлари каби маъмулотларга эмас, балки улардан фойдаланиб тилни тушуниш ва сўзлашиш кўникмаларини ўстиришга қаратилиши муҳим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Раҳматулаев Ш. Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари. – Тошкент: Фан, 1966. – 262 б.
2. Wolfgang Milder (Ed.) Wise Words. Essays on the proverbs. – New York: Garland Publishing Inc. – 2003. – P. 3–29.